

Wat zouden dieren
zeggen als we ze de juiste
vragen stelden?

VINCIANE DESPRET

Wat zouden dieren
zeggen als we ze de juiste
vragen stelden?

Vertaald door

MIEKE VAN HEMERT

⊕ ALICE TEEKMAN



NOORDBOEK

DIERENRECHTENBIBLIOTHEEK



Dit boek kwam tot stand met steun van het
Barth-Misset Fonds, GAIA en Stichting Dier&Recht

© 2022 Vinciane Despret | Uitgeverij Noordboek

Originele titel *Que diraient les animaux, si ... on leur posait
les bonnes questions?*

© Editions La Découverte, Parijs, 2012, 2014

Vertaling Mieke van Hemert & Alice Teekman

Correcties Erick Vermeulen

Boekverzorging René van der Vooren

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave
mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt
in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch,
mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige
andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toe-
stemming van Uitgeverij Noordboek, Postbus 234,
8400 AE Gorredijk, Nederland — info@noordboek.nl.

ISBN 978 90 5615 819 4 | NUR 730

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

Inhoud

Voorwoord

Wetenschappelijke fabels van een
empirische La Fontaine 9

BRUNO LATOUR

Dankwoord 20

Gebruik 21

A ARTISTIEK

Ezelachtig als een schilder? 23

B BEESTEN

Kunnen apen werkelijk na-apen? 31

C COMMUNICATIE

Is het gepast om in het bijzijn van dieren
te plassen? 41

D DELINQUENT

Kunnen dieren in opstand komen? 49

E EXHIBITIE

Zien dieren zichzelf zoals wij ze zien? 58

- F FIGUREN
Wie heeft de taal en de wiskunde uitgevonden? 68
- G GENIALITEIT
Met wie zouden buitenaardse wezens willen onderhandelen? 78
- H HIËRARCHIE
Zou de mannelijke dominantie geen mythe zijn? 85
- I INCONSEQUENT
Zijn dieren betrouwbare modellen voor zedelijk gedrag? 95
- J JUSTITIE
Sluiten dieren compromissen? 107
- K KILOGRAM
Bestaan er soorten die we mogen doden? 121
- L LABORATORIUM
Wat vinden ratten interessant aan experimenten? 131
- M MISLEIDEN
Zou bedriegen een bewijs van levenskunst zijn? 142
- N NOODZAKELIJKHEID
Kunnen ratten worden aangezet tot infanticide? 154

- O ORIGINEEL
Maken vogels kunst? 169
- P PIENTER
Hoe laten we olifanten van spiegels houden?
178
- Q QUEER
Komen de pinguïns uit de kast? 188
- R REACTIE
Zijn de geiten het eens met de statistieken? 198
- S SEPAREREN
Kun je dieren kapotmaken? 207
- T TEAMWORK
Waarom wordt van koeien gezegd dat ze
niets doen? 216
- U UMWELT
Weten dieren hoe anderen de wereld
waarnemen? 226
- V VERTALEN
Zijn chimpansees op dezelfde manier dood
als wij? 235
- W WETENSCHAPPELIJKHEID
Hebben dieren gevoel voor prestige? 246

- X XENOTRANSPLANTATIE
Kun je leven met een varkenshart? 258
- Y YOUTUBE
Zijn dieren de nieuwe sterren? 270
- Z ZOÖFILIE
Moeten paarden toestemming geven? 280

Nawoord bij de Nederlandse vertaling
Dier, word mens of blijf slaaf 295
MICHEL VANDENBOSCH

Noten 309

Voorwoord

Wetenschappelijke fabels van een empirische La Fontaine

BRUNO LATOUR

Verwacht verhalen in de trant van ‘Het varken dat probeerde te misleiden’, ‘De veel te pientere ekster’, ‘De olifant en de spiegel’, ‘De papegaai die niet wil papegaaien’, ‘De koe die wenst te mediteren’, ‘De geiten die niet te tellen zijn’, ‘De teek die zich verdiept in de tekenleer’ en ‘De pinguïn die te veel queerverhalen las’, en niet te vergeten ‘De langoer en zijn etholoog die terechtstonden voor infanticide’. En nog veel meer. Verwacht veel wetenschap, maar ook lessen over wat goede, slechte en verschrikkelijk slechte wetenschap is.

Je staat op het punt een nieuw genre te betreden, dat van de wetenschappelijke fabel. Daarmee bedoel ik geen science-fiction of onware verhalen over wetenschap, maar juist verhalen die de waarheid laten zien over hoe moeilijk het is om erachter te komen waartoe dieren in staat zijn. Dit boek is een van de parels van het jonge wetenschapsgebied van de *scientific humanities*. Om te achterhalen wat dieren willen zeggen, moeten we alle bronnen aanboren die ons daarbij kunnen helpen. Natuurwetenschap en geesteswetenschap hebben we beide nodig.

Het probleem met dieren is dat iedereen wel eens met ze te maken heeft en dat er legio ideeën de ronde doen over hoe ze op mensen lijken, of juist niet. Dus wie gedisciplineerd

verslag doet van hun mores, krijgt onmiddellijk tegengeworpen ‘maar mijn kat doet zus’, ‘op YouTube zag ik een leeuw zo doen’, ‘wetenschappers hebben aangetoond dat dolfijnen dit kunnen’, ‘op de boerderij van mijn opa deden varkens altijd dat’, enzovoort, en zo verder. Het voordeel is dat iedereen de oren spitst als je over dieren begint; het nadeel is dat je verhaal overspoeld wordt door alternatieve versies die voortkomen uit totaal verschillende interesses voor en ervaringen met dieren.

De meeste wetenschappers die met zulke wild uiteenlopende verhalen worden geconfronteerd nemen er afstand van, beginnen helemaal opnieuw en proberen dan zo precies mogelijk na te doen hoe hun collega’s in naburige vakgebieden omgaan met fysische objecten en chemische reacties. Alles wat gewone mensen, huisdiereigenaren, veehouders, natuurbeschermers en documentairemakers te berde brachten, verdwijnt onder het mom van ‘anekdoten’ in de prullenmand. Wat wetenschappers uit voorbije eeuwen of collega’s uit andere vakgebieden onder ongebruikelijke omstandigheden — tijdens het vele veldwerk bijvoorbeeld — beweren te hebben waargenomen, is hetzelfde lot beschoren. ‘Aan anekdoten hebben we weinig, laten we in het laboratorium, onder gecontroleerde omstandigheden, echte gegevens gaan verzamelen om diergedrag zo objectief, belangeloos, en afstandelijk mogelijk te kunnen bestuderen.’

Volgens deze wetenschappers moeten de amateurs het veld ruimen omdat ze verhalen vertellen waarvan het nooit duidelijk is of die betrekking hebben op hun emoties, opvattingen en mores, of op die van de dieren zelf. Alleen maar onder de strikt gecontroleerde omstandigheden van het laboratorium kan kennisproductie de valkuil van het ‘antropomorfisme’ vermijden. Dit levert een interessante paradox op: alleen de uitermate kunstmatige omstandigheden van het laboratorium maken het mogelijk te detecteren wat

dieren werkelijk doen, omdat ze dan bevrijd zijn van alle door de mens kunstmatig opgelegde waarden en overtuigingen. Echte wetenschap beperkt zich voortaan tot bovengenoemd genre waarin gedisciplineerd verslag wordt gedaan van wat dieren in zulke omgevingen doen. Alle andere beschrijvingen zullen worden gekwalificeerd als ‘verhalen’ en hun vertellers worden weggezet als louter amateurs.

Vinciane Despret, die zowel experimenteel en klinisch psychologe als filosofe is, wijdt zich al twintig jaar aan de volgende eigenaardige paradox: waarom zou kennis over dieren onder zulke kunstmatige omstandigheden moeten worden geproduceerd, om de even kunstmatige omstandigheden waarin mensen dieren ontmoeten te *vermijden*? Is antropomorfisme zo verderfelijk dat het plaats zou moeten maken voor wat zij een wijd verbreid ‘academicocentrisme’ noemt? Daarmee bedoelt ze dat niet alleen dieren, maar ook degenen die wetenschappelijke verslagen lezen een uiterst smal bereik aan gedrag krijgen opgelegd. Is het niet nogal eigenaardig dat een beschrijving wat van natuurlijk gedrag is kunstgrepen vereist, terwijl situaties zoals ze zich in de natuur voordoen kunstmatige fictie zouden opleveren? Kennis komt immers altijd tot stand op kunstmatige gronden en onder kunstmatige omstandigheden. Waarom zouden die talloze keren dat mensen op een ‘natuurlijke’ manier met dieren interacteren dan niet gebruikt kunnen worden — inclusief de dagelijkse omgang met laboratoriumdieren en het uitdenken van nieuwe experimentele ontwerpen, evenals de praktijken van trainers en veehouders — om kennis te *vermeerderen*, in plaats van te *verminderen*?

Vinciane Despret behoort tot een bepaald slag empirisch filosofen. Er wordt soms over het hoofd gezien dat er twee soorten empiristen bestaan: empiristen die *afrekken* en empiristen die *optellen*. De eerste groep hecht waarde aan het funderen van beweringen, maar alleen op voorwaarde

dat de bewering het aantal keuzemogelijkheden verkleint en het aantal stemmen dat aanspraak maakt op deelname aan de conversatie beperkt. Ze willen vereenvoudigen en versnellen, soms zelfs gerapporteerde zaken schrappen en ook, als het even kan, verhalenvertellers het zwijgen opleggen. De empiristen die *optellen* hechten net zo veel waarde aan objectieve feiten en gefundeerde beweringen, maar ze houden ervan zaken toe te voegen, ingewikkelder te maken, te preciseren, en waar het maar kan willen ze afremmen, en vooral twijfelen, om zoveel mogelijk stemmen aan het woord te laten. Het zijn empiristen, maar dan in de stijl van William James: ze willen alles ontlenen aan de ervaring en ze doen het beslist niet voor *minder* dan de ervaring. Isabelle Stengers, een van de belangrijkste inspiratiebronnen voor Desprets originele benadering, pleegt te zeggen dat de wetenschap zichzelf verlaagt wanneer haar argumenten gebaseerd zijn op het succesvol elimineren van andere verhalen. In plaats van ons het ‘of-of’ voor te houden, tonen Stengers en Despret zich belangrijke pleitbezorgers van het ‘en-en’.

Hoe kun je als empirist consequent *optellen*? Allereerst door de verhalen van de empiristen die *aftrekken* heel serieus te nemen en ze zorgvuldig uit te pluizen. Despret schittert in de wijze waarop ze de wetenschappelijke literatuur leest, niet om die te reviewen — dat wil zeggen de paar solide feiten eruit te lichten en de rest terzijde te schuiven — maar om te onderzoeken wat er wordt er onthuld over de talloze hindernissen die moeten worden overwonnen om betekenisvolle omgevingen te scheppen die omstandigheden toelaten waaronder mensen en dieren interacteren of, belangrijker, waaronder dieren met andere dieren interacteren. En vervolgens gebruikt ze die hindernissen in een tweede stap om te verhelderen hoe al die andere soorten kennisproducenten ook met dieren omgaan, maar ze op een volstrekt andere manier verzorgen. Laboratoriumverslagen horen er uiter-

aard ook bij, ontdekkingen onthullen immers wonderbaarlijk veel, maar ze mogen niet dicteren dat andere verhalen worden uitgebannen.

Zo'n genereuze houding tegenover de wetenschappelijke literatuur brengt iets uitzonderlijks teweeg, wat ik het 'Despret-effect' zou willen noemen en waardoor serieuze wetenschap waarin honderden vaak bizarre experimenten worden gedaan fascinerend leesvoer oplevert. De wetenschap wordt met humor maar zonder enige ironie tegemoet getreden en, wat het eigenaardigst is, niet met de kritische toon die dierenliefhebbers vaak aanslaan als het om wetenschappelijke claims gaat. Als je een empirist bent die optelt, moet je weerstand bieden aan alle vormen van aftrekken: de vernietigingsdrang van diegenen die de amateurs eruit willen gooien, maar ook de vernietigingsdrang van diegenen die ervan dromen om het helemaal zonder wetenschap te doen — het zijn twee concurrerende en complementaire vormen van obscurantisme.

Elke keer dat je verontwaardiging voelt over wat een dier nu weer moet doen, aarzel je dankzij het Despret-effect hoe je aan mensen en ook dieren handelingsvermogen kunt toeschrijven. We bewegen ons dan van antropomorfisme naar *metamorfose*, wat een veel interessantere kwestie is. Daarmee doel ik niet louter op het bewaken van de grens tussen het menselijke en het dierlijke (een kwestie van minder belang als er al sprake van zou zijn), maar ook op het verkennen van de veelvormigheid van wat 'levend' betekent. Wetenschappers, veehouders, dierenliefhebbers, huisdiereigenaren, dierenverzorgers, vleeseters — we zijn allemaal druk bezig met voorkomen dat we die wezens waarmee we voortdurend van gedaante veranderen (dat is wat metamorfosereren betekent) te veel of te weinig 'leven' inblazen.

Na talloze langlopende onderzoeksprojecten besloot Vinciane Despret in *Wat zouden dieren zeggen als we ze de juiste vra-*

gen stelden? een groot deel van haar afgeronde werk te presenteren in een reeks korte hoofdstukken die lezen als de fabels van La Fontaine. Haar fabels berusten echter niet op eeuwenoude folklore. In plaats daarvan is elk hoofdstuk gebaseerd op specifieke wetenschappelijke en etnografische literatuur over een of meer ontmoetingen met dieren.

Wat dit boek met fabels van doen heeft, is natuurlijk dat dieren spreken, of preciezer gezegd, 'zouden spreken' als we in staat zouden zijn de 'juiste vragen' te stellen. Terwijl in de traditionele fabel dieren probleemloos iets grappigs, kritisch, scherpzinnigs, ironisch of onnozels kunnen zeggen, houdt elke uiting hier verband met *hoe* de vragen worden gesteld. En die vragen zijn vaak grappig, kritisch, slim, ironisch of ronduit onnozel — soms misdadig (zie de fabel die de titel 'De sadistische Harlow en zijn apen' had kunnen krijgen). Iedere fabel brengt ons dus dichterbij wat we zouden kunnen betitelen als het collectieve spraakgebrek van degenen die anderen iets zouden kunnen laten zeggen als ze zelf niet zo hardhorend waren.

In Desprets handen wordt het vermogen om dieren iets relevant te laten zeggen op een bepaalde manier besmettelijk: domme vragen maken dieren dom en de mensen die erover lezen worden zelfs nog dommer, terwijl slimme vragen slimme dieren onthullen die, als hun daden worden getoond, lezers iets wezenlijks over de wereld kunnen bijbrengen. Voor wie Despret leest, wordt de wereld onherroepelijk complexer en krijgt 'levendig' een heel andere betekenis.

Er is hier sprake van een nieuw genre wetenschappelijke fabels omdat elk kort hoofdstuk eindigt met een moraal — niet de enigszins slaapverwekkende zedepreken die La Fontaine in zijn verhalen verwerkte maar integendeel een scala aan uiterst stoutmoedige filosofische morele lessen. In zekere zin is Desprets verzameling fabels niet minder dan een boek over wetenschappelijke methoden, dat niet alleen re-

levant is voor jonge ethologen aan het begin van hun carrière, maar ook voor al diegenen die zich voortdurend afvragen hoe ze wetenschappelijk nieuws over 'hun' dieren moeten opvatten.

In zekere zin kan dit boek worden gelezen als een reeks vertellingen, elk met een moraal, over hoe wetenschap dient te worden bedreven alsook hoe we, namens het grote publiek, op onszelf experimenten moeten loslaten om onze ethische reactie te testen. Dat geldt in het bijzonder voor hoe we omgaan met landbouwhuisdieren — een netelige kwestie die veel vragen oproept. Hoe kan het handelingsvermogen ook in zo'n delicate zaak recht worden gedaan door empirisch op te tellen in plaats van af te trekken? In een fabel die de titel 'De veehouder en de werkende koe' zou kunnen krijgen, vermeldt Despret het onderzoek van haar vriendin Jocelyne Porcher die het standpunt huldigt dat 'mensen en dieren altijd samen moeten worden gedacht, veehouders samen met hun dieren. Door dieren niet langer als slachtoffers te beschouwen kan nagedacht worden over een andere relatie dan uitbuiting; dit inspireert een relatie te overwegen waarbij dieren actief betrokken zijn omdat ze geen hersenloze domkoppen zijn, een relatie waarin ze geven, ontvangen en er sprake is van uitwisseling. En omdat er geen uitbuiting plaatsvindt geven en ontvangen de veehouders ook, is er sprake van uitwisseling tussen hen en hun dieren, laten ze die opgroeien en groeien ze ermee op.'*

Waarom is het zo moeilijk te vermijden om dieren handelingsvermogen te ontzeggen? Het komt door die eigenaardige kronkel waarbij entiteiten altijd minder levendig worden gemaakt uit angst ze te veel leven in te blazen, wat ze een soort 'ziel' zou geven. Wat Desprets poging zo uitzonderlijk maakt, is dat ze juist die literatuur gebruikt die

* T — Teamwork

dieren leven ontnemt met het uitdrukkelijke doel te laten zien hoe ‘levendig’ het eraan toegaat. Maar ‘levend’ draait net zomin om het hebben van een ziel als dat het lijkt op handelen als een computer. Desprets poging slaagt doordat ze niet alleen voorbeelden uit de behavioristische school gebruikt — die tegenwoordig een schat aan grappige anekdoten levert — maar ook gevallen uit de ‘sociobiologische’ school, waarin genen zoveel causaal handlingsvermogen kregen toebedeeld dat er voor dieren die ‘handelden’ vanuit hun zelfzuchtige genen geen enkele ruimte meer overbleef om ‘zelf’ iets te doen. Reductionisme is in veel opzichten een onbereikbaar ideaal, wat zichtbaar wordt als de schijnwerpers vallen op de experimentele opstelling waarmee ‘reductie’ wordt bereikt. Elke nieuwe school levert weer nieuwe interessante problemen.

Lorenz laat die innerlijke tegenstrijdigheid het sterkst zien. In een fabel die de titel ‘De pauw en de wetenschappers’ zou kunnen krijgen, schrijft Despret: ‘De ethologen die Lorenz navolgen, leren dieren eerder te zien als wezens die louter kunnen “reageren” in plaats van dat ze kunnen “voelen en denken” en zullen afzien van elke mogelijkheid om rekening te houden met individuele en persoonlijke ervaring. Daardoor verliezen de dieren wat een wezenlijke voorwaarde voor de relatie vormde: de mogelijkheid om diegene die ze onderzoekt, te verrassen. Alles wordt voorspelbaar. Oorzaken komen in de plaats van beweegredenen, of ze nu redelijk of bizar zijn, en de term ‘initiatief’ maakt plaats voor die van ‘reactie’ (☞ Reactie). Zij het dat Lorenz ook wordt herinnerd omdat hij het soort aandacht en respect dat in het verleden gangbaar was een nieuwe wending gaf door ook te letten op verrassend gedrag. Is Lorenz alles bij elkaar genomen dan een empirist die optelt of een die aftrekt? Konden we Tschock de kauw maar vragen hoe hij erover dacht!